

Uz 90. obljetnicu Velebitskog ustanka

Hrvatska povijest 20. stoljeća prožeta je događajima koji su se zbivali u izrazito burnim okolnostima i međusobno oprečnim političkim sustavima. U takvim prilikama ni povijesna znanost nije o njima uvijek nudila jasnu prosudbu i ocjenu. Pojedini događaji iz nacionalne prošlosti bili su plodno tlo za pobjednike, koji su se smjenjivali i nezahvalan izazov za povjesničare, koji su istraživali u procjepu između znanstvene metodologije i paradigmi s jedne te ideoloških zahtjeva s druge strane. Kada se to spusti s nacionalne na nižu razinu, područnu i još užu lokalnu, stvari postaju još kompliciranije. Mnoge teme nisu se profesionalno istraživale ili su pak služile kao poligon pojedincima za jednostrana tumačenja, najčešće prema ideološkim i političkim interesima i prohtjevima. Jedna od takvih tema, važnih za hrvatsku nacionalnu, a posebno ličku povijest, oružani je napad na žandarmerijsku postaju u selu Brušanima u noći između 6. i 7. rujna 1932. godine.

Neposredne posljedice događaja na Velebitu od prije 90 godina bile su neznatne, ali je njegov odjek – u situaciji u kojoj se Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji između dva svjetska rata nalazila gotovo u položaju „šizmatičke kolonije“ (Miroslav Krleža) – bio velik, a represija režimskog aparata obrušila se na siromašnu Liku, čije je stanovništvo zbog svjetske gospodarske krize bilo pothranjeno. „Događaji u Lici imali su znatan odjek u inozemnom tisku, posebno u talijanskom i mađarskom. Akcija ustaške grupe u Brušanima prikazivana je kao početak građanskog rata u Jugoslaviji i odlučan zaokret Hrvata protiv vladajućih krugova u Beogradu. U ustaškim krugovima akcija je nazvana *Lički* ili *Velebitski ustanak*. No, bila je to ipak samo diverzija ograničena na usko područje, koja nije izazvala širu i masovniju akciju i stvaran prelazak s političke na oružanu borbu“, napisao je pokojni hrvatski povjesničar Hrvoje Matković 1994. u knjizi *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Tema je dobila na aktualnosti uspostavom samostalne Republike Hrvatske, ali je i dalje interpretirana s raznih stajališta. Zato su i danas u 21. stoljeću, 90 godina poslije, potrebne nove spoznaje jer još nije iscrpljeno sve što se o toj temi može pronaći u Hrvatskoj i izvan nje.

Brojne udruge, pojedinci i različite političke i kulturne inicijative živo su nastojale posljednjih tridesetak godina upozoriti na povijesnu važnost velebitskog bunta s obzirom na njegovo činjenično, ali i simboličko značenje kao prve oružane (re)akcije Hrvata protiv terora jugoslavenske države i velikosrpskog režima. U

tom je događaju prepoznat početak zbivanja koja su, preko NDH i SFRJ, dovela do jugoslavensko-srpske agresije i Domovinskog rata 1991. – 1995. godine te raspada Jugoslavije i uspostavljanja neovisne Republike Hrvatske. No, unošenje Velebitskog ustanka u nacionalno-državni imaginarij i simboliku, zbog različitih ideoloških kontroverzija i rezervi, ipak nisu operativno prihvatili politička elita (unošenje u službeni kalendar važnih događaja), znanstvene ustanove (istraživački zadatak) te izdavačke i medijske kuće (medijsko istraživanje i populariziranje). To je nastojao nadomjestiti svojevrsan inicijativni pokret za javno obilježavanje Velebitskog ustanka kao događaja na putu prema hrvatskoj državi i sastavnice nacionalnog identiteta. Inicijativa je prihvaćena osobito u Lici, odnosno u Gospiću, gradu na čijem se području ustanak dogodio. Udruga Ličana u Zagrebu „Vila Velebita“, osnovana 1992., unijela je u svoj program objavljivanje knjige o Velebitskom ustanku, a novine *Vila Velebita* otvorile su stranice brojnim istraživačkim priložima. Prikupljeno je dosta gradiva, ali plan nije ostvaren. Inicijativa se nije provodila glatko, ponajprije zbog ideoloških zadržki i kontroverzija o organizatoru ustanka (vidi detaljnije u posljednjem prilogu u ovoj knjizi). Kako bi se prevladali ideološki rašomon, različita pretjerivanja i krivotvorine, pristaše obilježavanja ustanka prihvatili su stajalište da se u njegovo vrednovanje uključi meritorna znanost, detaljno istraži sam događaj te o njegovim uzrocima i posljedicama donese objektivan sud koji bi se onda predočio javnosti. Na inicijativu Karla Starčevića, nakon što je 2017. izabran za gradonačelnika Gospića, i prof. dr. sc. Ante Bežena, bivšeg predsjednika Udruge Ličana „Vila Velebita“ i glavnog urednika lista, istraživački je posao ponuđen Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba. Grad Gospić prepoznao je potencijal i kapacitete Instituta za ovu problematiku i po tome što je Institut 2007. otvorio Područni centar u Gospiću. Inicijativu je prihvatio tadašnji ravnatelj Instituta prof. dr. sc. Vlado Šakić, a njegov nasljednik prof. dr. sc. Željko Holjevac zaključio je 16. prosinca 2020. ugovor o provođenju istraživanja i izdavanju knjige o Velebitskom ustanku s Kulturno-informativnim centrom u Gospiću kao naručiteljem, odnosno s njegovom ravnateljicom Marijom Štimac, mag. polit.

Institut je na projektu angažirao skupinu povjesničara i povjesničarki iz Zagreba, Gospića, Zadra i Pule, koji se bave temama iz hrvatske suvremene povijesti. Istraživački tim osnovan je u Zagrebu 26. svibnja 2021. godine u sastavu: Mario Jareb i Hrvoje Čapo iz Hrvatskog instituta za povijest, Zlatko Begonja sa Sveučilišta u Zadru, Tatjana Tomaić i Ivan Brlić iz Instituta Ivo Pilar te Ante Bežen, umirovljeni sveučilišni profesor koji se dugo bavi temom sa zavijačnoga gledišta. Oni su, unatoč pandemiji bolesti Covid-19 i drugim poteškoćama, obavili istraživanja u domaćim i stranim arhivima i knjižnicama te napisali radove za zbornik koji je sada pred nama. U zbornik je uključen i rad samostalnog istraži-

vača Zdenka Kuftinca, jer se dobro uklapa u intenciju zbornika. Organizacijske i redaktorske poslove u priređivanju zbornika obavio je Ivan Brlić.

Ovaj zbornik radova suvremeni je akademski pokušaj da se hrvatskoj historiografiji i široj javnosti, uz mnoge dosad poznate činjenice, ponudi više slabo poznatih pojedinosti i znanstveno provjerljivih spoznaja o zamisli, pripremi, provedbi, posljedicama, kontekstu i značenju Velebitskog ustanka. Stoga je intencija urednikâ zbornika bila da se temi pristupi na što obuhvatniji i objektivniji način. Cilj je bio sastaviti temeljitu knjigu bez prešućivanja, uvećavanja ili umanjivanja, knjigu u kojoj se ništa ne relativizira, nego se promišljeno nijansira širina pogleda. Velebitski ustanak je tema u koju se, osobito u proteklih trideset godina, na različite načine nastojalo proniknuti, ali se nije ostvarila potreba da se javnost potanko i pouzdanije obavijesti o razlozima ustanka i njegovim razornim posljedicama. Stoga je zbornik radova *Velebitski ustanak* korak naprijed u rasvjetljavanju te teme, a koliko su autori radova uspjeli u svojim uvidima u raspoložive izvore i uvjerljivoj argumentaciji na temelju tih uvida, neka prosude čitatelji.

U ovoj prigodi iskreno zahvaljujemo svim autorima i autorici na njihovim znanstvenim doprinosima. Zahvalni smo i recenzentima zbornika dr. sc. Nikici Bariću i dr. sc. Mariju Stipančeviću na korisnim savjetima i preporukama. Sav taj sadržaj trebalo je urediti, lektorirati i grafički pripremiti pa zato velika hvala prof. Mirjani Paić-Jurinić, prof. Jasenki Ružić i grafičkom uredniku Nenadu B. Kunšteku.

Zbornik radova svakako ne bi bio ostvaren da nije bilo inicijative i potpore gradonačelnika Gospića Karla Starčevića i Kulturno-informativnog centra u Gospiću. Imali smo veliku pomoć i razumijevanje ravnatelja Željka Holjevca pa posebna zahvala pripada i njima obojici.

Zbornik je ponajprije rezultat projekta kojim je ostvarena potreba da se znanstveno objasni Velebitski ustanak, njegovi sudionici, organizacija, trajanje, odjeci i posljedice. No, on je i svojevrstan *memento* ličkim, podgorskim i ravnokotarskim seljacima koji su morali štošta pretrpjeti nakon pothvata skupine emigranata na Velebitu. Povijesni je razvoj u kasnijem razdoblju bremenite ličke i hrvatske prošlosti doveo i do ratnih sukoba s fatalnim posljedicama, koje stanovnici na tome demografski razrijeđenom području osjećaju i danas. Hrvatska koju danas poznajemo, a u koju su brojni naraštaji utkali sebe, slobodna je zemlja u kojoj ni ovaj zbornik o Velebitskom ustanku nije nužno posljednja riječ o toj temi, ali nadamo se da će znanstveni radovi u njemu pružiti održive odgovore na mnoga istraživačka pitanja koja se danas mogu postaviti.

Urednici